

Liljana Lesznickova

A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSÁBAN (NEM) NÉLKÜLÖZHETŐ FORDÍTÁSI FELADATOKRÓL

(Bolgár tapasztalatok)

1 Az idegennyelv-tanítás egyik legvitatottabb témája a fordítás helyét és szerepét érinti (lásd például Klaudy 1986, Königs 1989, Gnutzmann 1992, Schwanke 1994, Nord 1999, Najmusin 2001, Dékány 2003). Az oktatási módszerek és formák között mindig is jelen volt a szövegfordítás az idegen nyelv teljes értékű elsajátításának eszközeként, bár nemegyszer megkérdőjelezték a fordítási feladatok használhatóságát és hatékonyságát. Nincs egyértelmű válasz arra a kérdésre, mi indokolja a fordítási gyakorlatok bevonását a nyelvtanításba, de még a modern, kommunikációorientált nyelvoktatásnak sem sikerült teljes mértékben elvetni ezeket a tanítási gyakorlathból. A nyelvtudás mérésében, a tanulmányi eredmények ellenőrzési eszközeként a szövegfordítás máig is központi szerepet játszik a felvételi, az év végi, valamint az államvizsgákon. A fordításelmélet tantárgy pedig elválaszthatatlan összetevője nemcsak a hivatásos fordítók képzésének, hanem minden idegennyelvi filológiának is.

A nyelvszakos hallgatók képzésében a fordítási gyakorlatok sajátos helyet foglalnak el. Céljuk elsősorban nem az, hogy hivatásos fordítókat képezzenek, noha ez is elérhető, de inkább felépítményként, vagy szakosításként az alapképzés végén, vagy egy posztgraduális kurzus formájában. A filológiai képzés részeként a fordításelmélet mint interdiszciplináris tudomány arra hivatott, hogy hidat verjen a rendszeres nyelvészet és a pragmalingvisztika, a nyelv- és az irodalomtudomány közé. A fordítási gyakorlatok pedig a különféle grammatikai szerkezetek elemzése révén hozzájárulhatnak a nyelv tudatos elsajátításához. Ezen kívül pontosságra és precizításra tanítanak. A szabatos és adekvát kifejezőmód viszont fontos lépést jelent a kifejezési szabadsághoz (a gondolatok zökkenőmentes megfogalmazásához, az árnyalt kifejezőképesség fejlesztéséhez) vezető úton.

2. A Szófia Ohridai Szent Kelemen Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékén zajló magyar nyelvtanítás fordításon alapuló és fordítás nélküli módszereket egyaránt magában foglal. A köztük lévő ésszerű arányokat pedig a választott oktatási stratégia határozza meg. A hathatós stratégia keresése indokolja a fordítási gyakorlatok alkalmazását, amelyek egyrészt elősegítik a nyelvi tények elmélyültebb el-

sajátítását, a lexikális és grammatikai anyag megszilárdítását, másrészt a megértés ellenőrzésére is szolgálnak. A bolgár hallgatók nem csak az egy nyelvű kommunikáció céljából tanulják a magyar nyelvet, a fordítás is egyre jobban megszilárdul a diákok által előnyben részesített stratégiaként és a szakmai érvényesülésükben nélkülözhetetlen képességként, hiszen a nyelvi közvetítéssel kapcsolatos feladatokat napjainkban nem csak képzett fordítóktól várnak el.

A nyelvileg helyes és tartalmilag pontos közvetítési készség azonban nem fejleszthető a bolgár és a magyar nyelvhasználatban megnyilvánuló különbségek tudatosítása nélkül. Ezért a fordítási gyakorlatok végigkísérik a nyelvtanítási folyamat minden szakaszát, használati fokok azonban az oktatás céljától, a tanulók szintjétől és konkrét szükségleteitől függ. Különösen ügyelünk az előrehaladás megfelelő tempójának biztosítására, a feladatok fokozatosságának felépítésére.

3. A szófiai magyar szakon tanulni kívánók bizonyos értelemben nehezebb helyzetben vannak egyes nyugat-európai nyelvszakos hallgatókkal összehasonlítva. Amíg az utóbbiak az adott nyelvből felvételiznek, addig az előbbieket az első évben kezdik a magyar nyelvet elsajátítani. Ugyanakkor a nyelvszakok célja a nyelvtől függetlenül többé-kevésbé azonos. Ezek figyelembevételével kezdő szinten, amikor az oktatás az idegennyelvi kommunikatív készségek kialakítására irányul, a fordításnak alig van szerepe a magyar nyelvórán, legfeljebb az elvont szavak, szókapcsolatok értelmezésekor vagy a nyelvtani szerkezetek magyarázata és begyakorlása során, mert a fordítás révén a két nyelv rendszerbeli különbségei jobban tudatosulnak a diákokban. Ilyenkor azonban számolni kell azzal, hogy az anyanyelven megadott jelentést a nyelvtanulók rendszerint a megfelelő szó vagy szerkezet egyetlen lehetséges „fordításának”, ekvivalensének tekintik. Így az a téves elképzelés alakulhat ki bennük, hogy a nyelvek közvetlenül egymásra leképezhetőek, azaz minden forrásnyelvi szónak megfelel egy célnyelvi szó és fordítva. A valóságban pedig eltérések figyelhetők meg nem csak az egyes szavak szemantikai terjedelmén belül (*kéz*, *kar* – *ръка*; *testvér* – *брат и сестра*; *nagyszülők* – *баба и дядо*; *sógor* – *двер* 'a férj fivére', *шурей* 'a feleség fivére', *зет* 'a nőtestvér férje', *баджанак* 'a feleség nővérének férje'; *asztalnál ül* – *седя на масата*; *börtönben ül* – *лежа в затвора*; *taxiba ül* – *хващам/вземам такси*; *évfordulót ül* – *чествам годишнина*; *diadalt ül* – *тържествувам*; *modellt ül* – *позирам*), hanem a nyelvtani kategóriák funkciójában és használati körében (pl. a feltételes módnak szélesebb a funkcionális skálája a magyarban, mint a bolgárban), valamint a gondolatok kifejezésében is (a magyar nyelv az igés fogalmazást, a cselekvő alanyú mondatokat részesíti előnyben a bolgár paszszív, főneves szerkezetekkel, a személytelenül fogalmazott mondatokkal szemben).

Minden nyelvnek megvannak a sajátos hagyományokon alapuló mondat szerkezetek, ezért a mondatstruktúra azonnal jelzi az idegenszerűséget. Gyakran egyazon kommunikatív szituációban, hasonló nyelven kívüli körülmények között a magyar és a bolgár nyelvhasználók eltérő nyelvi eszközökhöz folyamodnak ugyanazon kommunikációs cél kifejezésére, mert az analóg nyelvtani elemek különböző pragmatikai vonásokkal rendelkeznek. Sőt akkor is, amikor mind a két nyelvben ugyan-

az a stratégia alkalmazható, a stratégián belüli „menetek” nem mindig egyformák. Például mind a magyarban, mind a bolgárban a felszólítás kifejezhető kérdő mondatokkal is, de a kérdések struktúrája a két nyelvben néha nem felel meg egymásnak. Gondoljunk csak a felszólítást kifejező feltételes módú magyar kérdő mondatokra, amelyeknek nem mindig izomorf a bolgár megfelelője. Vö.: *Abbabagynád végre?* – *Ще престанеш ли най-сетне?* (szó szerint: 'Би ли престанал най-после?'); *Nem mehetnénk?* – *Няма ли да тръгваме?* / *Да бяхме тръгнали, (а)?* (szó szerint: 'Не бихме ли могли да тръгваме?')

4. A szófiai magyar szakon a fordításról, mint oktatási célról csak a mesterképzésben beszélhetünk, amikor sor kerül a fordítói kompetencia céltudatos, kiemelt fejlesztésére. Az alapképzésben a szövegfordítás oktatása a nyelvtanításnak egy részfeladata, amelynek funkciója a diákok magyar nyelvi kompetenciájának fejlesztése és ellenőrzése.

Az első tanévben a fordítási gyakorlatok mondatok fordítására korlátozódnak, mint az új lexikális és nyelvtani anyag begyakorlásának egyik formája.

Fokozatosan foglalkozunk először adaptált, majd megfelelő nehézségi fokú eredeti szövegek fordításával. Akkor már nem csak az egyes szavak és mondatnapi szerkezetek visszaadásával kapcsolatos problémák kerülnek megvitatásra, hanem a megoldási javaslatokat a szövegépítés szempontjából is megítélhetjük.

A második évfolyamtól, azaz az alapvető nyelvi képzés után a baccalaureátusi tanulmányok végéig a fordítási gyakorlatok szükségszerűen egyre nagyobb helyet foglalnak el a magyar nyelvórákon: egyrészt segítő tanítási eszközként szolgálnak a nyelvi alapkészségek tökéletesítésére, másrészt a különféle műfajú és tematikájú szövegek fordítása során megbeszéljük a lexikai és grammatikai átváltási műveletek szükségszerűségét, a funkcionális stilisztika kérdéseit, a szövegszintű, illetve pragmatikai síkon megjelenő fordítási nehézségeket is.

A tanítási gyakorlat azt bizonyítja, hogy a fordítási feladatok nem csak világos képet adnak a tanulók tényleges nyelvismeretéről, hanem tudásfejlesztő funkciókat is betöltenek: hozzájárulnak a szókincs bővítéséhez és aktivizálásához, a nyelvtani szerkezetek automatizálásához, a két nyelv közötti strukturális, kulturális és konceptuális különbségek felismeréséhez, a nyelvérzék fejlesztéséhez. A szövegben mindig akadnak ismeretlen szavak vagy kifejezések, s különösen, ha tolmácsolásról van szó, a diáknak olyan eszközökkel kellene visszaadnia az információt, amelyeknek a birtokában van (pl. szinonimák, körülírási szerkezetek, leegyszerűsítés stb.). A tanulók egy része azonban a pontos kifejezés jelentőségének túlhangsúlyozása miatt gyakran kerüli ezeket a fordítástechnikákat, míg mások egyszerűen leblokkolnak.

A grammatika tanításakor rendszerint megmagyarázzuk az új nyelvtani egység képését és alkalmazását, amelynek gyakoroltatása is általában behelyettesítő, betöltő vagy kiegészítő feladatok segítségével történik. Tapasztalatunk azt mutatja, hogy az esetek többségében a tanulók a mintát követve teljesen gépiesen végzik el ezeket a feladatokat. S egy idő múlva, amikor az adott nyelvtani egységet már nem önállóan, hanem szövegösszefüggésben kell használniuk, nehezen tudják elkülö-

níteni a többi alaktól. Ez elkerülhető, ha a tananyag előadásában a nyelvtanárok a magyar és a bolgár nyelv rendszerében megmutatkozó különbségekre koncentrálnak, és konkrét szó szerkezetekben, mondatokban, szövegrészekben, beszédhelyzetekben mutatják be a két nyelv közötti rendszerbeli vagy nyelvhasználati eltéréseket, tehát azokat a törvényszerűségeket, amelyek az adott nyelvtani kategória képzését és használatát szabályozzák. Olyan szövegek fordításával pedig, amelyekben az új nyelvtani formák szerepelnek, a diákok nem csak megtanulják e formák alkalmazását, hanem jobban meg is értik azok sajátosságát, kommunikatív jelentőségét és összekapcsolási lehetőségét. Tapasztalataink azt mutatják, hogy ez sokkal hatékonyabb tanítási módszer, amellyel tartósabb eredmények érhetők el.

Az oktatónak alaposan meg kell gondolnia egyfelől azt, hogy mennyire indokolt a fordítás alkalmazása a tanításban, másfelől azokat a célokat, amelyeket a diákok nyelvtudásának megfelelően a fordítási gyakorlatok révén el akar érni.

Közismert, hogy az anyanyelv irányában végzett tolmácsolási gyakorlatokkal egyidejűleg fejlesztjük az idegen nyelvű beszédészlelést és megértést is. Az idegen nyelvre való szóbeli fordítással együtt fejlődik az idegen nyelvű beszédképesség. Idegennyelvű írott szöveg anyanyelvre való fordításával pedig együtt fejleszthetjük az idegen nyelvű olvasás és szövegértés képességét. Anyanyelvű írott szöveg idegen nyelvre való írásbeli fordításával javítjuk az idegen nyelvű írás és szövegépítés képességét önmagában is, nem csupán a fordítás összefüggésében (Erdei 2002: 155).

Nem szabad megelégednünk arról, hogy a nyelvitanításban a fordításra való túlzott összpontosításnak és a különböző tanítási technikák aránytalan szerepeltetésének negatív következményei is lehetnek: a tanár és/vagy a diákok azt gondolják, hogy fordítás nélkül nem lehet elsajátítani az anyagot; a tanulók nem tesznek különbséget az ekvivalens alak és az ekvivalens tartalom között, ami szó szerinti és pontatlan fordításhoz vezethet; a többi nyelvi készség fejlesztése pedig háttérbe szorul.

Ismeretes, hogy a fordítói kompetencia önálló készség,¹ amely nem fejleszthető automatikusan a négy alapkészség (olvasás-, írás-, szövegértés, valamint beszédképesség) fejlesztésével, hanem sajátos képzést és gyakorlást igényel. A szövegfordítás különösen lexikális, stilisztikai és pragmatikai problémák elé állítja a fordítót, melyeknek a megoldása meghaladja a klasszikus készségeket, és nem csak magas szintű nyelvismereteket feltételez, hanem megfelelő szaktudást, nagyszámú nyelven kívüli elem ismeretét, kulturális és kutatási kompetenciát is kíván. A felsőfokú nyelvtudás szükséges, de nem elégséges feltétele a színvonalas fordítói teljesítménynek.

Az utóbbi években a fordítói kompetencia kibővítette tartalmát, és ma már a „jó” fordító iránt támasztott követelmények jelentősen nőnek. A világot átfogó globa-

¹ A fordítást külön (ötödik) kommunikatív és szociális készségnek tartják, amely fontos szerepet játszik az anyanyelvi és az idegennyelvi kompetencia fejlesztésében. (L. Nord 1999: 83; Bárdos 2000: 103; Najmusin 2001).

lizáció korában a fordítótól sok minden várható: ügyesen elemezze a cél- és a forrásnyelv grammatikai szerkezetét, alaposan ismerje a fordítópia keresletét és kínálatát, rendelkezzen számottevő számítógépes ismeretekkel, legyen nagy műveltségű, éles eszű, felelősségteljes, önkritikus stb. (l. még Heltai 2005). Nyilvánvaló, hogy a fordítói kompetencia többelemű szuperkompetenciává válása komoly módszertani problémákat vet fel.

Miután a „jó” fordítás és a „jó” fordító kritériumai oly sokfélék, felmerül a kérdés, mit kellene feltétlenül tanítani a fordítóórákon, és hogyan kellene szerkeszteni és minél objektívebben értékelni a lefordított szövegeket.

A szófiai magyar szakon az alapos fordítói szakismeretek közvetítése a mesterképzés feladata, bár a baccalaureátusi képzés utolsó, negyedik tanévében előadott Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába c. tantárgy lerakja a fordítóképzés elméleti alapjait, amelyekre a továbbiakban a gyakorlati fordítói készségek fejlesztése épül. Annak ellenére, hogy a BA fokozatot végzett magyar szakos hallgatóktól nem követeljük meg ugyanazt a fordítói képességet, mint a leendő hivatásos fordítóktól, a fordításra szánt gyakorlati nyelvórákon is alkalmazzuk a fordító- és tolmácsolás alapelveit, mert a BA és az MA fokozatot végzett hallgatók magyar nyelvi kompetenciája közötti különbségek inkább mennyiségi, mint minőségi. Az egyetemi képzés egyes szintjein szereplő fordítási feladatok különböző szövegekre és nem különböző módszerekre terjednek ki, vagyis másféle szövegeket fordítottunk le a diákokkal, de nem másképpen.

A mester fokozaton a fordítás az oktatás középpontjába kerül. 2001 óta a tanszéken Magyar kultúra és fordítás című háromszemeszteres magiszteri program indult. Ennek tartalma összhangban van a hungarológia körében folytatott tudományos kutatások legújabb tendenciáival. Arra törekszünk, hogy a korszerű tudástársadalom és a munkaerőpiac elvárásainak, értékrendjének megfelelő ismereteket nyújtsunk hallgatóink számára. E cél érdekében a magyar nyelv felsőfokú oktatásán kívül a kötelező és a szabadon választható tantárgyak felölelik a magyar művelődéstörténet, a kapcsolattörténet és a fordítástudomány legfontosabb kérdéseit; a szaknyelvi oktatást, továbbá olyan képességek és szakmai ismeretek elsajátíttatását, amelyek lehetővé teszik hallgatóink jövőbeli elhelyezkedését. A kötelező tantárgycsoport biztosítja a magas szintű tolmácsolási és fordítási készség fejlesztését, míg a választható tantárgyak a diákok interdiszciplináris hungarológia-alapú felkészítésének bővítését célozzák. A művelődéstörténeti kurzusok megvilágítják a magyar és a bolgár szellemi műveltség kölcsönhatásának elvi kérdéseit, fokozatos és részletes betekintést nyújtanak a magyarság és a Balkán közötti történelmi, irodalmi és kulturális kapcsolatokba az őskortól kezdve egészen napjainkig. E kultúraismeretek fontos szerepet töltenek be a különböző fordítási problémák megoldásában.

A Fordítás és tolmácsolás című specializációs csomag, amely olyan tanegységeket foglal magában, mint Különböző szövegfajták fordításának elmélete és gyakorlata, Szakfordítás, A műfordítás problémái, Fordítás és recepció, Ügyiratok, dokumentumok, hivatalos levelek fordítása, Konszekutív és szinkrontolmácsolás, A frazeologizmusok fordítása stb., alkalmat és lehetőséget kínál arra, hogy a fordításhoz

kedvet és tehetséget érző egyetemisták e területen belül megalapozzák, illetve elmélyítsék ismereteiket.

A tantárgyak oktatásában figyelembe vesszük a kontrasztivitás elvét. A képzés során a diákok megismerkednek a célnyelvi és a forrásnyelvi kultúra különbségeivel, a fordítástudomány legfontosabb kérdéseivel, a különböző fordításelméletekkel, a fordítás modelljeivel, az általános fordítástechnikákkal, a fordítói stratégiákkal, az egyes fordításfajták (írásbeli és szóbeli fordítás, műfordítás, társadalomtudományi, jogi, gazdasági szakfordítás és terminológia, prózai és költői fordítás) jellegzetességeivel, szerkesztésüknek, lektorálásuknak és bírálatuknak alapelveivel. Továbbá konkrét nyelvi anyag alapján tanulmányozzák a fordításban elvégzendő átváltási műveleteket, a nyelvi idegenszerűségeket. Olyan problémákkal is foglalkoznak, amelyek a szövegfordítás módszertani elveire, az eredeti és a lefordított szöveg interpretációjára, pragmatikai adaptációjára és olvasóközösségére vonatkoznak. A hallgatók gyakorlatot szereznek a konszekutív és a szinkrontolmácsolásban, a mű- és szakfordításban.

Kellő hangsúlyt fektetünk az eredeti szöveg értelmének és stílusának (az interlingvális átváltási műveletek során történő) megőrzésére irányuló stratégiák megbeszélésére, valamint a fordítói döntések meghozatalában vállalt kockázat elemzésére is. A magas kockázat nem áll mindig egyenes arányban a nyelvi nehézségekkel. Gondoljunk csak a mértékegységekre, amelyek átadása nem jelent alkotói kihívást, nem igényel sok időt és szellemi erőfeszítést sem, de az ebben a vonatkozásban elkövetett hibák és pontatlanságok az értelem elferdítéséhez vezethetnek, ezáltal gyakran nem kívánatos, sőt nevetséges hatást keltenek. Ezért kitérünk az oktatási folyamatban a fordítói tevékenység utolsó nélkülözhetetlen szakaszára is: a fordítás értékelésére és szerkesztésére. E két egymással összefüggő folyamat lényegében véve a fordítás minőségének az elemzését jelenti, és kapcsolatot teremt a tanítás specifikus pedagógiai céljai és a kiadók konkrét gyakorlati igényei között. A „fordítói kompetencia” fogalmának értelmezései nagymértékben meghatározzák a fordítás „jó” való minősítését. Ismeretes, hogy a fordításelmélet a XX. század második felében történő kialakulásakor a pontos nyelvi megfeleltetésekben megvalósuló szemantikai egyenértékűséget tekintette a jó minőségű fordítás elengedhetetlen feltételének. Később a szocio-, pszicho- és a szöveglingvisztikából átvett elemek következtében a fordítástudomány a célnyelvi szöveg adekvát voltát is kijelölte követelményként. Tehát a fordításnak tükröznie kell nem csak az egyes mondatok tartalmát, hanem az egész mű mondanivalóját, nem csak az explicit szöveget, hanem az implicit kontextust is, mert csak így módon írhatja be magát teljes mértékben a fogadó kultúra intertextuális paradigmájába.

A szerkesztésnek szánt órákon a diákok a különféle (tartalmi, nyelvtani, megformálási, stilisztikai, helyesírási) hibák, pontatlanságok, eltérések azonosításával és kiküszöbölésével kapcsolatos képességekre tesznek szert. Megpróbáljuk elhitetni velük, milyen fontos eleme a fordítási folyamatnak az önellenőrzés, amely a munka jó minőségét biztosítja. Hangsúlyozzuk, hogy a szerkesztések száma egyenes arányban áll a fordítás minőségének követelményeivel. Hiszen magától értetődik, hogy ha a fordítást közlésre készítjük magasabbak a követelmények a szerkesztővel

szemben, mint amikor azt belső használatra szánjuk. Az önellenőrzési képességek fejlesztésével kapcsolatban a legnagyobb nehézség abban áll, hogy olyan mechanizmusokat kell kidolgozni, amelyek segítségével a hallgatók távol tarthatják magukat saját terméküktől. Csak így vehető észre az eredeti szöveg interferenciája, ill. küszöbölhető ki a szemantikai és szintaktikai tükrőrfordítás jegyei. Tisztában vagyunk azzal, hogy a fordító számára nem könnyű, hogy elidegenítse magát saját fordításától és annak elfogulatlan bírálójává váljon, de mégis érdemes néhány lépést tenni ebben a vonatkozásban is. Az elidegenedésnek időben és helyben érdemes megtörténnie. Minél több idő telik el az egyes önszerkesztések között, annál jobban gyengül a forrásnyelvi szöveg hipnózisa. A jobb minőség érdekében különböző helyeken ajánlatos elolvasni a fordítást: a számítógép képernyőjén, majd nyomtatott formában, később felolvashatjuk a szöveget kollégáinknak vagy barátainknak is. Ha nem is tudunk minden szakaszon átmenni, a fordítás akkor is nyerne a több önszerkesztésből. Ahogyan a sakkjátékosok alaposan elemzik minden játszmájukat – függetlenül attól, hogy elveszítették-e vagy megnyerték –, így a fordítónak is kellene elemezni fordításaikat. Tanulni saját hibáinkból, számolni „ügyes húzásaikkal”, hogy a következő alkalommal még sikeresebben szerepelhessenek.

A gyakorlati nyelvórákon elvégzett fordítási és tolmácsolási feladatok eltérnek a szakfordítóképzéstől, a valóságos fordítói tevékenységtől, de továbbra is megőrzi a nyelvtanításban betöltött kulcsszerepüket, mert a lefordítandó szövegek gondos kiválasztásával hozzájárulnak a magyar nyelv komplex elsajátításához, a szójelentések árnyalatainak és stilisztikai sajátosságainak alaposabb megismeréséhez, ami az adekvát kommunikatív magatartás zálogát képezi.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest.
- Dékány Edit 2003. A fordítástudomány szerepe a nyelvelsajátítás-orientált fordítás megközelítésében. In: Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvek és kultúrák találkozása*. Szeged.
- Erdei Gyula 2002. Nyelvdidaktika és fordításdidaktika. In: Feketéné Silye Magdolna (szerk.) *Porta Lingua. Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen, 100–106.
- Gnutzmann, Claus 1992. *Fremdsprachenunterricht im internationaler Vergleich: Perspektive 2000*. Frankfurt am Main.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar Nyelvőr* 129: 165–172.
- Klaudy Kinga 1986. A fordítás helye és szerepe a nyelvoktatásban. In: Klaudy K., Lengyel Zs. (szerk.) *Az idegen nyelvi nevelés-oktatás néhány iránya és lehetősége*. Budapest, 353–375.
- Königs, Frank 1989. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Beiträge zu einem alten Thema*. München.
- Najmusin 2001. Наймушин, Борис. Преводът като пето умение в чуждоезиковото обучение. – *Чуждоезиково обучение*, 2001, ¹ 1, 27–31.
- Nord, Christiane 1999a. *Fertigkeit Übersetzen*. München.
- Schwanke, Martina 1994. Übersetzen im Unterricht „Deutsch als Fremdsprache“. In: *Interkulturelle Erziehung in Praxis und Theorie*. Bd. 18. Hohengehren.